

Heimans en Thijsse

Nieuwsbrief

Mededelingenblad van de Heimans en Thijsse Stichting

nummer 34

juni 2008

Heimans en Thijsse Prijz 2008

Om de twee jaar kent onze Stichting de Heimans en Thijsse Prijs toe. Deze prijs is een erkenning van de bijzondere inzet van personen of organisaties op het gebied van natuurbeleving, natuurstudie, natuurbehoud en natuureducatie.

Dit jaar heeft het Bestuur besloten de Prijs toe te kennen aan twee mensen met een uitzonderlijke staat van dienst: Jan Wartena te Vledder en Ton Engelman te Haarlem.

Jan Wartena was in dienst van de Dienst Milieueducatie van de Gemeente Den Haag. Hij werd hoofd van het Buitencentrum in Wilhelminaoord en ontwikkelde daar een uniek natuureducatieprogramma. In de loop van de jaren hebben duizenden schoolkinderen daar genoten van en geleerd over de afhankelijkheid van de mens van de natuur. Heel bijzonder is dat de kinderen er een reis door de tijd maken met activiteiten in een prehistorische nederzetting met huizen uit de steentijd en bronstijd.

Jan ontwikkelde ook natuureducatief materiaal en schreef enkele kinderboeken. Het IVN gaf een aantal posters uit die Jan heeft ontworpen en die een prachtig beeld geven van de wisselwerking tussen natuur en mens.

Ton Engelman is meer dan dertig jaar de drijvende kracht geweest achter de Heimanshof in Hoofddorp. Dat is een adembenemend mooie landschap en wildeplantentuin. Daaromheen heeft Ton ook een groot aantal activiteiten ontwikkeld voor en uitgevoerd met de vrijwilligers, met wie hij de Heimanshof ontwikkelde en onderhield.

Ton was als leraar verbonden aan het Mendelcollege in Haarlem. Daar werkte hij met collega's en leerlingen en vormde de hele schoolomgeving (zo'n 5000 m²) om tot een meer natuurlijk landschap met heuvels, vijvers, zithoeken ... Een project dat vijf jaar duurde !

Met lezingen en rondleidingen heeft Ton velen in Haarlem en omgeving deelgenoot gemaakt van zijn kennis en ervaring. Bovendien was Ton bestuurslid van een aantal organisaties voor natuurstudie en voor natuur- en heemtuinen.

Op zaterdag 20 september zal de Heimans en Thijsse Prijs aan Jan en Ton worden uitgereikt. Deze feestelijke gebeurtenis vindt plaats in de Heimanshof in Hoofddorp. 's Ochtends is er een gevarieerd programma met aandacht voor het werk van Jan Wartena en Ton Engelman, maar ook voor de Heimanshof en de activiteiten van het NME Centrum van de Gemeente Haarlemmermeer. 's Middags houdt Ton een lezing en zijn er de laudaties voor de beide prijswinnaars.

Maarten Smies
Commissie Activiteiten en Prijzen

Nieuwe schenkingen **De koffer van Jan Joost: een vervolg**

In Nieuwsbrief 30 (juni 2006) vertelden wij over de spectaculaire nalatenschap van de in het voormalige Nederlands Oost-Indië omgekomen bioloog Jan Joost ter Pelkwijk. Uitvoerig stonden wij toen stil bij de veelheid aan brieven, verslagen, dagboeken, foto's, publicaties etc., die zijn ouders piëteitsvol na zijn dood hadden bewaard. Weinig konden wij toen vermoeden, dat ons verhaal over Jan Joost een bijzonder vervolg zou krijgen.

In de herfst van 2006 kregen wij bericht van prof. dr. R.W.P. Visser van het Instituut voor de Geschiedenis en Grondslagen van de Wiskunde en Natuurwetenschappen van de Universiteit van Utrecht, dat hij twee boeken in zijn bezit had, die door Jan Joost waren geïllustreerd. Als wij hierin geïnteresseerd waren zou hij deze graag aan ons willen overdragen. Het bleek te gaan om een uniek exemplaar

Documentatie van

- natuurbeleving
- natuurstudie
- natuurbehoud
- natuureducatie

van De Vogels van Guyana (Suriname, Cayenne en Demerara) door de gebroeders F.P. en A.P. Penard, in twee delen gepubliceerd in 1908 en 1910. Het eerste deel gaven de Penards zelf uit, deel 2 werd door Martinus Nijhoff in Den Haag uitgegeven. Op zichzelf vormen de twee uitgebreide werken van de gehandicapte broers (lijdend aan lepra) al een bijzonderheid. Het is nauwelijks voor te stellen, dat zij al het materiaal (vogelhuiden, eieren, nesten e.d.), dat zij in hun overzicht noemen, in moeizame arbeid hebben verzameld, bestudeerd en beschreven in bijna 1200 bladzijden.

Verbazingwekkender zijn echter de honderden getekende en ingekleurde vogelafbeeldingen, die Jan Joost op aparte, mee ingebonden bladzijden, maar ook her en der in de marge van de gedrukte pagina's in Visser's exemplaren heeft aangebracht. Zie hiernaast! De uitgever had de boeken spaarzaam voorzien van kleine primitieve foto's, die meestal weinig meer dan de kop, de snavel en soms het nest van de beschreven vogel weergeven. Jan Joost zag in een soort monnikenwerk kans om deze exemplaren een welhaast modern geïllustreerd aanzien te geven. Soms kleurde hij met potlood ook de foto's in. Bovendien voorzag hij vrijwel alle genoemde soorten van extra literatuurgegevens. Kennelijk was dit zijn voorbereiding van een studiereis naar Suriname.

De weg, die de boeken hebben afgelegd voordat ze als parels in ons archief belandden, is grillig, maar grotendeels traceerbaar. De erfgenamen van Jan Joost, die 'zijn koffer' aan ons geschonken hebben, wisten van het bestaan van de boeken, maar verkeerden in het ongewisse over hun lot. Het is vrijwel zeker dat de twee delen na de Tweede Wereldoorlog door de ouders van Jan Joost zijn geschonken aan het Zoölogisch Laboratorium van de Universiteit van Utrecht (burgemeester Ter Pelkwijk van Utrecht, de vader van Jan Joost, was van 1950 tot 1954 president-curator van de Rijksuniversiteit). Toen dit laboratorium rond 1970 zijn boekenbezit en publicatiearchief 'opschoonde' zijn zij gelukkig met andere drukwerken in bezit gekomen van professor Visser. Het mag een wonder heten, dat zij niet, zoals met veel oude publicaties is gebeurd, de weg van oud papier zijn gegaan!

Tenslotte rest de vraag, welke bron(nen) Jan Joost heeft gebruikt voor de door hem gemaakte tekeningen. Omdat hij nooit aan West-Indië is toegekomen, is het uitgesloten dat hij de afgebeelde vogels in de natuur heeft gezien. Naspelingen in de bibliotheek van Naturalis in Leiden leverden geen aanknopingspunten op. Daar werden

geen geïllustreerde boeken gevonden, waaruit hij zijn tekeningen overgenomen zou kunnen hebben. Hoewel het niet zeker is dat hij niet toch geput heeft uit voor ons onbekende boeken, lijkt het erop, dat hij als student in de biologie in Leiden nauwgezet tekeningen heeft gemaakt van alle relevante opgezette vogels en vogelbalgen, die in de collectie van het Rijks Museum van Natuurlijke Historie aanwezig waren. Hoewel er vragen overblijven over de achtergrond van de door Jan Joost gemaakte afbeeldingen, hebben wij weer een boeiend hoofdstuk aan ons archief/bibliotheek kunnen toevoegen. Graag wil ik hier dank betuigen aan professor Visser, zonder wiens oplettendheid deze schat wellicht verloren was gegaan, en aan dr. R.W.E.J. Dekker en dr. C. Smeenk, die onmisbare hulp verleenden bij mijn speurtocht in de bibliotheek van Naturalis.

Aldo Voûte

De Flora van Oudemans bij de platenatlas

Mevrouw Mia Pot-van Regteren Altena reageerde kort na het verschijnen van de vorige Nieuwsbrief met het mooie bericht dat zij in het bezit is van de drie delen van 'De Flora van Nederland door Prof. Dr. C.A.J.A. Oudemans, hoogleraar te Amsterdam' die een geheel vormt met de Atlas van Platen. De atlas was al in de collectie van onze stichting. Nu is hij compleet met de flora, want mevrouw Pot heeft die ons geschonken. Het is de 'Tweede en vermeerderde druk', waarvan de drie delen verschenen in de achtereenvolgende jaren 1872, 1873 en 1874. De boeken zijn steeds met zorg omringd, zo blijkt uit hun fraaie conditie ondanks hun pittige leeftijd. Dat geldt ook voor de platenatlas, die we er tot onze blijde verrassing bij kregen. Die is nu dus dubbel in onze collectie, maar voor boeken met zo'n historische betekenis geeft dat een extra veilig gevoel.

Mevrouw Pot maakte voor het eerst kennis met deze boeken en platen toen ze haar man had leren kennen en bij zijn ouders thuis kwam. Belangstelling voor de natuur had ze al. Die was bij haar gewekt door haar oudere broer Carel van Regteren Altena, bioloog die aan een proefschrift werkte over zeeslakken. Schoonvader L. Pot, arts te Kinderdijk, hield ook van de natuur en had de 'Oudemans' in zijn boekenkast staan. Mia kreeg hem mee

naar de rijke natuur van Schoorl waar echtgenoot J. Pot arts was. Rondom de woning die het echtpaar daar liet bouwen legde Mia de tuin aan. De kennis van en de liefde voor de natuur straalt de bezoeker tegemoet. Dat zagen wij bij ons bezoek toen we de 'Oudemans' in ontvangst mochten komen nemen. Alles was er wat je aan de binnenduinzooom kan verwachten. Een houtwal van prachtige eiken, daaronder kornoeljes en stinsenplanten als Aronskelk. Dan glooiend kruidenrijk gras naar een poeltje met moeras en waterplanten. Via de moerbeiboom kom je in het duintuintje met alle soorten moes en kruiden en in de hoek de composthoop. Dit is het echte buitenleven. Achter het gazon een grote natuursteen met een fraai uitgehouwen alfabet. Dat deed ze dus ook. Wat mooi om te zien dat mevrouw Pot, steeds omringd door zorg en warme vriendschap, nog elke dag van haar wereld geniet en weet wat daar gebeurt. Ja, we vroegen het haar en ze antwoordde: "ik ben drieënnegtig". Ook wat er in haar brievenbus komt houdt ze goed bij en reageert daar op. Daar danken wij deze mooie schenking aan.

Jacques de Smidt en Aldo Voûte

In de natuur, Naar de natuur: Muziek in het voetspoor van Heimans en Thijsse

Dubbel-CD uitgebracht door het label Parelzaad van Margriet Verbeek, met als uitvoerenden: Margriet Verbeek, gitaar, octaafgitaar en piano; Eddy van der Maarel, piano.

Met een mengeling van verbazing en trots presenteren wij hier een CD-album dat een heel nieuwe kant van natuurbeleving in de geest van Heimans en Thijsse laat zien, beter gezegd laat horen!

Dit album heeft de volgende voorgeschiedenis. Margriet had een 'Epipogon-sonate' voor twee gitaren geschreven, die is gebaseerd op de honderd jaar oude beschrijving door Heimans van een zoektocht in de Harz naar dit kleine orchideetje, thans bekend onder de naam *Epipogium aphyllum*. Nadat zij al eens contact had gezocht met de Heimans en Thijsse Stichting omtrent deze sonate (zie Nieuwsbrief 16, juli 1999) kwam Margriet eind 2003 met Eddy in contact, die opperde om de sonate op een bijeenkomst van de Stichting uit te voeren. Margriet ging daarop in, stelde voor dan ook de iets later gecomponeerde en verwante Vlieland-sonate uit te voeren en wel beide in de inmiddels voltooide zetting voor gitaar en klavier. Dit is inderdaad geschied, en wel op 9 oktober 2004 in Denekamp. Toen toehoorders na afloop vroegen of er al een CD beschikbaar was, luidde het verbaasde antwoord "Nee". Maar het was wel een aardig idee.

Meteen kwam bij ons op dat het jammer zou zijn de CD alleen te vullen met de twee sonates, die bij elkaar slechts 16 minuten duren. Nu wisten we natuurlijk dat de natuur door de eeuwen heen een inspiratiebron is geweest voor de muziek, zowel de volksmuziek als de 'klassieke' muziek. Veel volksliedjes waren en zijn nog steeds een uiting van een intens beleven van de natuur en de jaargetijden. Daarnaast zijn volksdansen die buiten werden uitgevoerd een andere uiting van hetzelfde gevoel. Al sinds de Renaissance hebben vele componisten van zogenaamde klassieke of serieuze muziek werken en werkjes geschreven waarin volksliedjes zijn verwerkt en volksdansen zijn gestileerd en waarin ook vaak de natuur, de jaargetijden en planten en dieren een rol spelen of er zelfs in optreden.

Wij besloten om muziekstukken te verzamelen die voor onze respectieve instrumenten zijn geschreven en bovendien kort zijn. Op die manier kunnen vele verschillende stijlen en componisten aan bod komen. Wat ons daarbij in het bijzonder aantrekt is dat vele componisten de essentie en eigenheid van hun muzikale

expressie hebben verklankt in het beperkende kader van een dansvorm en een korte duur. In totaal hebben we 90 stukjes van 23 componisten uit 13 landen verzameld op twee CD's. De selectie van deze stukjes is voornamelijk gebaseerd op de titels van de werken zoals door de componist daaraan gegeven. Naast stukken over planten, dieren en landschappen zijn natuur- en seizoenimpressies opgenomen uit: Renaissance, Barok, Classicisme, Romantiek, Impressionisme en de Moderne tijd.

Het heeft ons getroffen dat de meeste stukjes, in het bijzonder die op de eerste CD, weemoedig of in elk geval berustend van karakter zijn, en ook vaak in kleine terts staan. Eigenlijk is dat ook te verwachten. Alle muziek komt uit landen waar de seizoenen het dagelijks leven sterk beïnvloeden waardoor we ons extra bewust zijn van de vergankelijkheid van het leven en van het menselijk bestaan.

De stukken voor gitaar zijn onder meer van Dowland, De Milán, De Narváez, Sweelinck, Bach, Sor, Giuliani en Carcassi, in de klaviermuziek zijn vertegenwoordigd Bach, Couperin, Rameau, Daquin, Schubert, Chopin, Moesorgskij, Schumann, Grieg, Peterson Berger, Janáček en Bartók. Speciale aandacht verdienen de 7 stukjes 'vogels op de piano' van Andries Hartsuiker en de miniaturen van de jonge componiste Mariska Meuzelaar.

Een grote plaats op beide CD's neemt het werk van Margriet Verbeek in. Behalve de al genoemde Epipogonsonate en Vlielandsonate zijn opgenomen de gitaarsuite De kruidtuin te Leuven en drie stukken uit de Toverhazelaar. Ten slotte heeft zij twee nieuwe klavierwerken geschreven, de Spreeuwensuite voor piano solo, die voor het eerst is uitgevoerd op de Heimans en Thijsse Dag op 23 september 2006 in Beuningen, en de Ooievaarsvlucht voor vierhandig piano.

Aan het CD-album is een programmaboekje toegevoegd met beschouwingen over de componisten en hun tijd. Het is rijk geïllustreerd met veel tekeningen van Margriet (zie onder). Dit boekje is ook te vinden op de website van de Stichting.

Om de verbondenheid met de Heimans en Thijsse Stichting te benadrukken werd op 4 juni, na afloop van een bestuursvergadering, het eerste exemplaar van Album met boekje aan voorzitter Matthijs Schouten aangeboden. De uitgave is te koop voor EUR 27.50, voor donateurs EUR 22.50.

Donateurs kunnen een of meer exemplaren bestellen door het benodigde bedrag over te maken op postgiro 3831069 t.n.v. Heimans en Thijsse Stichting, Amsterdam, onder vermelding van 'Muziek in het voetspoor' en het aantal ex.

Eddy van der Maarel & Margriet Verbeek

Documentatie van

- natuurbeleving
- natuurstudie
- natuurbehoud
- natuureducatie

De epipogon van Eli Heimans
De spreeuwen van Jac. P. Thijsse

Wie Was.....? nr. 14 Coenraad Kerbert

Waarschijnlijk waren Eli Heimans en Jac.P. Thijssse met het populariseren van de natuurstudie niet ver gekomen als zij niet in een vroeg stadium steun hadden gekregen van Artisdirecteur Coenraad Kerbert. Deze bioloog was

een van de eersten die de betekenis van Heimans en Thijssse inzag en hun werk stimuleerde. Thijssse schreef hierover: "Van het begin af aan was hij onze trouwe bondgenoot; hij zag in ons een schakel tusschen de wetenschap en de geleerden aan den eenen kant en de kinderen en eenvoudigen aan den anderen. Artis werd het middelpunt van de beweging voor de popularisatie van de natuurlijke historie in Nederland."

Coenraad Kerbert werd op 24 januari 1849 geboren te Monnikendam als zoon van een predikant. Hij studeerde onder meer in Amsterdam en promoveerde in Leipzig op een zoölogisch onderwerp. Hij begon zijn carrière in 1877 als assistent aan de Universiteit van Amsterdam, en was ook leraar plant- en dierkunde aan de hoofdstedelijke Kweekschool. Hier leerde hij Thijssse kennen die in 1879 aan de opleiding tot onderwijzer begon. Kerbert nam hem mee op excursie naar de Zuiderzeedijk en dat vormde het begin van een levenslange vriendschap.

Begin jaren 1880 kwam Kerbert in dienst van het Genootschap Natura Artis Magistra waar hij in 1890 werd aangesteld als directeur. Onder zijn leiding nam de betekenis en het aanzien van de Amsterdamse dierentuin aanzienlijk toe. Artis werd in toenemende mate opengesteld voor het publiek en er verzezen tal van nieuwe dierenverblijven. Kerbert versterkte de band tussen het genootschap en de universiteit en stimuleerde het wetenschappelijk onderzoek in de tuin.

Toen Thijssse, eind 1893, samen met Heimans het plan opvatte om een serie populairwetenschappelijke boekjes te gaan schrijven, stapten zij eerst voor advies naar Kerbert. Deze stelde de verzamelingen en de bibliotheek van Artis ter beschikking en moedigde hen aan verder te gaan. Hij bracht de beide amateurbiologen ook in contact met Paul Steenhuizen, de preparateur en fotograaf van Artis, met wie Heimans en Thijssse goed bevriend raakten. Het preparateurshuisje van Steenhuizen werd al gauw een ontmoetingspunt waar behalve dit tweetal ook andere natuurliefhebbers samenkwamen en waar plannen werden gesmeed voor de oprichting van organisaties.

Geleidelijk aan raakten ook andere Amsterdamse geleerden, zoals Hugo de Vries, Max Weber en J.Th. Oudemans, bij de activiteiten van Heimans en Thijssse betrokken, maar Kerbert bleef een van

hun belangrijkste steunpilaren. Hij stelde de zalen van Artis open voor lezingen en (oprichtings)vergaderingen van onder meer de Nederlandse Natuurhistorische Vereniging, de Nederlandse Ornithologische Vereniging en de Vereniging Natuurmonumenten. Dankzij Kerbert werd de Amsterdamse Plantage het middelpunt van de opkomende natuurbeweging.

Na de dood van Eli Heimans, in 1914, droeg Kerbert er toe bij dat zijn naam niet in de vergetelheid raakte. Kerbert zat in het bestuur van de in 1916 opgerichte Heimans Stichting en stelde begin jaren 1920 een ruimte in het Aquariumgebouw ter beschikking voor het maken van het Heimans Diorama. Bij de opening van dit diorama, in 1926, hield Kerbert een toespraak waarin hij Heimans omschreef als 'een der uitnemende voorlopers van de popularisatie der plant- en dierkunde in ons vaderland.'

Kerbert overleed te Amsterdam op 8 september 1927, kort nadat hij zijn functie als directeur had overgedragen aan A.L.J. Sunier.

Marga Coesèl

Bronnen o.a.: Jac.P. Thijssse. Dr. C. Kerbert De Groene Amsterdammer 17-9-1927; idem in De Levende Natuur 32 (1928) 161-162; P. Smit. 1988. Artis. Een Amsterdamse tuin.

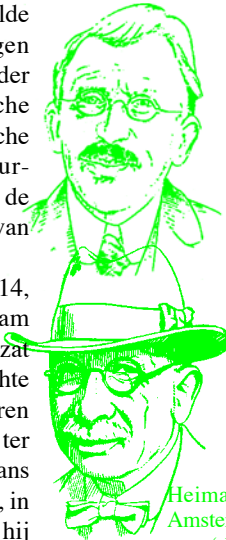
Nieuwe boeken

Guust de Vries. 2008. Nederlandse veldflora's oorsprong en ontwikkeling. Uitgave in eigen beheer. Prijs EUR 29,00 + 3,50 verzendkosten. Te bestellen bij A.Ph. de Vries, Duinwegje 23, 4328 LE Burgh-Haamstede; 011-650602; guustdevries@wanadoo.nl

Dit is een prachtig boekje met veel illustraties waaronder tientallen foto's van de schrijver. Alle Nederlandse Flora's sinds David de Gorter komen aan bod, met meer uitgebreide informatie over Flora's sinds Suringar. De belangrijkste schrijvers van Flora's worden in aparte hoofdstukjes behandeld, er wordt aandacht besteed aan taxonomie en aan moderne ontwikkelingen in het flora-onderzoek.

Dit boek is een alleraardigste aanvulling op het in de vorige Nieuwsbrief aangekondigde 'De natuur als bondgenoot'.

Eddy van der Maarel

De Heimans en Thijssse Stichting beheert een bibliotheek en een archief met materiaal betreffende de ontwikkeling in het denken over en het omgaan met de natuur.

Activiteiten op deze terreinen worden bevorderd door o.m. het toekennen van de Heimans en Thijssse Prijs.

Men kan donateur van de Stichting worden door EUR 15,- (instellingen minimaal EUR 45,-) over te maken op postgiro 3831069 t.n.v.

Heimans en Thijssse Stichting, Amsterdam, onder vermelding van 'donatie'. Men ontvangt dan de Nieuwsbrief en uitnodigingen voor manifestaties.

Postadres

Postbus 20123
1000 HC Amsterdam

Website

www.heimansenthijsssestichting.nl

Secretariaat, Bibliotheek en Archief

Hugo de Vries-Centrum
Plantage Middenlaan 2c
1018 DD Amsterdam
tel. 020 5300297
Bibliotheek en archief zijn toegankelijk op dinsdag en vrijdag van 10.00 - 16.30 en op afspraak.

Dagelijks Bestuur

M.G. Schouten, voorzitter
tel. 030 2369258
mg.schouten@worldonline.nl
P.J. Roos, secretaris
tel. 020 4963098
rooskra@xs4all.nl

H. Bunte, penningmeester
tel. 020 6228115
h.bunte@ivn.nl

A.L. Spaans, secr. Heimans en Thijssse Steunfonds
tel. 026 4423748

a.l.spaans@planet.nl

J.T. de Smidt, Commissie voor de Collecties
tel. 020 6235114

jt.de.smidt@hetnet.nl

P.J. Schroevers, Commissie Activiteiten en Prijzen
tel. 030 2310312
p.schroevers@zonnet.nl

E. van der Maarel
tel. 0561 430760
eddy.arteco@planet.nl

Bibliotheek

R. van Hees
tel. 020 6228115
heimans-en-thijssse-st@planet.nl

Eindredactie Nieuwsbrief

E. van der Maarel
tel. 0561 430760
eddy.arteco@planet.nl

Heimans en Thijssse Stichting

De Nieuwsbrief komt mede tot stand dankzij sponsoring van uitgeverij Oplus Press.